

Ольга ГОРБАЧОВА

АКСІОЛОГІЯ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ

До аналізу автор пропонує старший дошкільний вік як такий, що є відправним у становленні смислової сфери. У статті акцентується увага на детермінантах становлення ціннісних орієнтацій і проблемах сімейного виховання, яке автор розглядає одним з факторів формування ціннісних орієнтацій дошкільника, відносить до мікросередовища становлення його смислової сфери. Експериментально доведено особливості зв'язку ціннісних орієнтацій батьків, батьківських ставлень і ціннісних орієнтацій, динамічних смислових систем дитини.

Ключові слова: аксіологія, ціннісні орієнтації, динамічна смислова система, дитячо-батьківські стосунки, сім'я.

Постановка проблеми. Дитинство – період у житті дитини, в якому закладаються основи її особистості, які впродовж наступного життя лише “шліфуються”. Ця життєва епоха спрямована на забезпечення найсприятливіших умов для такого становлення особистості дитини, в яких вона зростатиме активною і здоровою.

Соціальна ситуація розвитку дошкільного віку характеризується спрямованістю дитини на світ людей, що реалізується у зосередженості старшого дошкільника на житті та діяльності дорослих і на стосунках з іншими людьми. Система стосунків дитини з оточенням, фундаментом і провідним чинником розвитку яких є сім'я, закладає основу для становлення ціннісного ставлення до себе й інших. Тому адекватність умов і змісту таких стосунків, що визначається характером сімейного мікроклімату, є вирішальною для становлення ціннісних орієнтацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Старший дошкільний вік визначається багатьма науковцями (Л. Божович,

Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Леонтьєв, Н. Непомняща, Л. Славіна та ін.) як початковий етап становлення внутрішньої позиції особистості, що включає формування смислових структур і реалізується в соціальному “Я” дитини. Природа смислових структур соціальна (А. Адлер, Л. Божович, Л. Виготський, Л. Колберг, О. Леонтьєв, З. Фрейд), а отже, відлік їхньої генези починається ще в дошкільному дитинстві.

Дослідження проблем смислової сфери дитини знаходимо в дитячого психолога-матеріаліста Ж. Піаже [4], який, аналізуючи генезу моральних суджень і моралі дитини, виокремив дві групи моральних реальностей: моральний реалізм і кооперацію. Перша, яка відповідає, зокрема, й дошкільному віку, в основі свого формування має примуси з боку дорослих, що приводить до прийняття обов’язків і цінностей як апіорних та характеризується “об’єктивною справедливістю”. Така гетерономія моралі визначає дитяче “що таке добре і погано” через відповідність наказам дорослого та слухняність. У такому разі можна припустити, що цей вік – початок закладання основ моралі, яка має соціальний характер; і ці основи в подальшому будуть інтеріоризуватися завдяки власному життєвому досвіду дитини.

Даючи характеристику вікових криз, Е. Еріксон [8] виокремив базисну цінність до кожної з них. Так, для дошкільного віку такою є цілеспрямованість, яка, на думку вченого, перебуває у тісному зв’язку з формуванням ініціативи. Науковець підкреслював, що саме на “едиповій” стадії дитина найбільше схильна до наслідування ідеальних зразків, а також через закладання моральних почуттів – до активності, спрямованої на майбутнє доросле життя. Отже, Е. Еріксон також наголошував на визначальній ролі віку гри (дошкільний вік) для формування ідеальних зразків – ціннісних орієнтацій.

З-поміж вітчизняних дитячих психологів проблемою розвитку смислової сфери дитини займався О. Запорожець [7], який характеризував дошкільний вік як продуктивний етап у становленні ідеалів і моральних норм.

Розглядати пізнання смислу цінності предметів, явищ як частину духовного становлення особистості запропонував В. Шадріков.

Надалі ціннісні орієнтації дошкільника у сфері спілкування з однолітками досліджувала О. Козирева, яка розглядала їх як

моральні якості й виокремила найбільш значущі для дитини: доброту, товариську, веселість. Дослідженням ціннісних орієнтацій дітей на межі вікових періодів займалися В. Єрмоленко, В. Сайко, які розглядали останні як найбільш продуктивні й динамічні в їхньому становленні та якісному розвитку. Н. Непомняща, М. Котова та ін. вивчали ціннісності дітей дошкільного віку, яку вони визначали як значущість певної сфери життєдіяльності дитини, що близьке до нашого розуміння динамічної смислової системи (ДСС).

Однак слід зауважити, що системно не висвітленими залишилися детермінанти становлення ціннісних орієнтацій дошкільника, адже більшість досліджень спрямовані на їх констатацію й опис.

Останні дослідження з проблем становлення ціннісних орієнтацій дошкільника стосувалися взаємозв'язку їх з особливостями формування ідентичності дитини (В. Роменкова) і вихованням духовності (О. Каплуновська, Н. Савінова), виховання національно-духовних цінностей дошкільника в сім'ї (І. Терещенко), формування духовних цінностей на основі культурної спадщини (Н. Бондаренко). А. Серий і М. Яницький узагальнили дослідження зарубіжних і вітчизняних науковців з проблем становлення ціннісних орієнтацій. Вони також розглядають дошкільне дитинство як початковий етап становлення ціннісних орієнтацій, однак їх дослідження обмежуються описом вікових психологічних особливостей дітей цього віку.

У сучасній психологічній науці над зазначеною проблемою працює лабораторія психології дошкільника Інституту психології ім. Г. Костюка. Зокрема її провідний науковий співробітник С. Ладивір тлумачить ціннісні орієнтації як “внутрішні утворення свідомості й самосвідомості” [1].

Однак слід зауважити, що системно не висвітленими залишилися особливості зв'язку ціннісних орієнтацій батьків та їх ставлень до дитини з ціннісними орієнтаціями і ДСС останньої, що і стало **метою** нашої публікації.

Сім'я – перший інститут соціалізації дитини. Норми й правила поведінки, сімейні цінності є фундаментом становлення смислової сфери дитини. Підтвердженням цьому можуть бути слова С. Максименко про те, що відправним пунктом онтогенезу є любов двох людей та їхнє бажання створити нове життя [3].

Проблемам психології сімейного виховання приділено багато уваги: Дж. Лешлі розглядала особливості спільної діяльності батьків і дітей; І. Кон наголошує у своїх дослідженнях на провідному місці сім'ї у формуванні цінностей; З. Матейчек розглядав сім'ю як джерело смислоутворення і психологічні проблеми неповних сімей; В. Абраменкова, М. Зеленова, А. Петровський, аналізуючи сім'ю як регулятор стосунків, наголошують на відповідності їхніх цінностей цінностям певного суспільства і виокремлюють особистісно-сміслові стосунки, відносячи їх до основ побудови сімейних взаємин, вбачаючи механізмом їх становлення процес ідентифікації; роль сім'ї у виховання чуйності вивчала А. Кошелева, вона зазначала, що цінності сім'ї дитини є дуже стійкими та протистоять цілеспрямованому й систематичному впливові вихователя дитячого садка та іншим впливам ззовні; значна кількість досліджень Є. Суботського піднімає проблеми становлення особистості дошкільника під впливом батьків; О. Кононко присвятила багато своїх робіт проблемі реалізації особистісного потенціалу дитини за допомогою батьків. Окремо проблема співвідношення ціннісних орієнтацій батьків і дитини ще достатньо не вивчена.

Ураховуючи, що смисловим центром будь-якої діяльності дитини дошкільного віку є доросла людина (Л. Виготський, М. Лісіна, О. Джон, Л. Первин та ін.), нормативним механізмом становлення ціннісних орієнтацій її є ідентифікація цінностей останньої. Діти трьох – шести років майже завжди погоджуються з дорослими, не піддаючи сумніву їхні слова. Це доводить експеримент, який провів Є. Суботський з дітьми чотирьох – тринадцяти років. Його дослідження переконливо засвідчили, що дитина дошкільного віку повністю погоджується з усіма ствердженнями дорослих і вважає за істинні всі знання, отримані від них.

Ураховуючи зазначене, ми виокремили такі умови вибудови процесу переходу цінностей від інтерпсихічного в інтрапсихічне:

- сформованість смислової сфери батьків: батьки чітко виокремлюють найдорожче у їхньому житті (цінності), орієнтуючись на що вибудовують власну життєдіяльність;
- використання таких прийомів смислоутворення: заохочення/покарання, посилення на власний авторитет (Д. Леонтьєв);
- спільність ціннісних орієнтацій обох батьків (О. Запорожец, Я. Неверович, А. Кошелева та ін.);

– адекватний рівень протекції батьків, вільне виховання (О. Кононко; Є. Суботський).

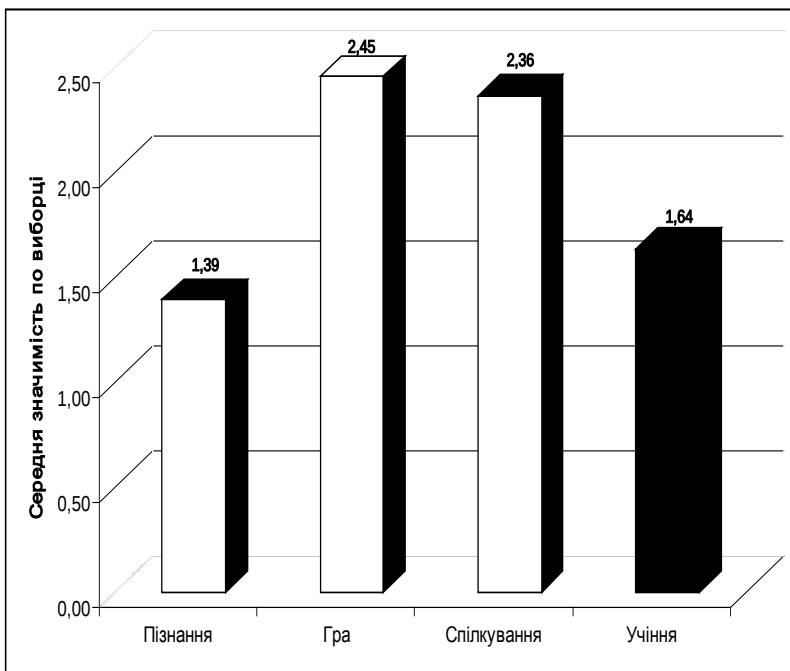
На основі теоретичного аналізу проблеми було проведено вивчення зв'язку між ціннісними орієнтаціями дітей і ціннісними орієнтаціями їхніх батьків, а також батьківськими ставленнями і ДСС дошкільників. Дослідженням було охоплено 297 осіб, з яких 99 – діти середнім віком 6 років (47 хлопчиків і 52 дівчинки), 198 – їхні батьки.

Основними завданнями дослідження було з'ясування існування статистично достовірних зв'язків між ціннісними орієнтаціями старших дошкільників і аналогічними ціннісними орієнтаціями їхніх батьків, а також між ставленням батьків до дітей та особливостей виховання і ДСС дошкільника. Зазначені завдання передбачали вивчення структури смислової сфери старшого дошкільника, виокремлення для аналізу ціннісних орієнтацій і діагностика їх і в дітей, і у батьків, дослідження особливостей батьківських ставлень, кореляційний аналіз. Нами було застосовано такі методики, як “Картинки предметні”, “Невизначена розповідь”, “Три питання” (за Н. Непомнящою), методика “Ціннісні орієнтації” (М. Рокіча), PARI (за Р. Белл, Є. Шефер, адаптована Т. Нешерет) і тест тварин (за Р. Заззо).

Розглянемо результати дослідження структури смислової сфери старших дошкільників.

Як видно з рисунка 1, провідною діяльністю ДСС у більшості вибірки було діагностовано “гру”, що, на наш погляд, пов'язане з віковими психологічними особливостями, адже гра – провідна діяльність цього віку. Другою діяльністю ДСС за значущістю у вибірці виявилось “спілкування”. Наші дані збіглися з дослідженнями особливостей смислової сфери старшого дошкільника, які раніше проводила Т. Репіна [5]. За її результатами, “бажання” (ціннісні орієнтації) у сфері “спілкування” були діагностовані у 40% дітей.

Для дослідження ціннісних орієнтацій, з урахуванням сучасних запитів на особистість, нами було виокремлено такі: здоров'я, активне і продуктивне життя, пізнання, освіченість, твердість волі, вихованість.

**Рис. 1. Значущість діяльнісної ДСС
для старшого дошкільника**

Значущість цінностей “пізнання” й “твердість волі” для батьків дошкільників відмічаються О. Смирноюю та М. Соколовою [6] як такі, що найкраще характеризують смислове наповнення виховання дошкільників.

Результати кореляційного аналізу (див. табл. 1) містять значну кількість прямих зв’язків ціннісних орієнтації батьків з ціннісними орієнтаціями дітей. Так, можна виокремити ціннісні орієнтації батьків, які перебувають у статистично достовірних зв’язках з показниками сформованості смислової сфери дитини, а саме: “пізнання” ($-0,5001$ при $p = 0,000$), “освіченість” ($-0,6802$ при $p = 0,000$), “твердість волі” ($-0,4470$ при $p = 0,000$), “вихованість” ($-0,5104$ при $p = 0,000$).

Таблиця 1

Результати дослідження зв'язку між ціннісними орієнтаціями дитини (тест тварин Р. Заззо, методика “Три питання” Н. Непомнячої) та ціннісними орієнтаціями її батьків (методика М. Рокіча)

Батьки/ Діти	Здоров'я	Активне і продуктивне життя	Пізнання	Освіче- ність	Твердість волі	Вихо- ваність
Здоров'я	0,0899	0,0048	-0,2969	-0,1018	-0,3346	-03761
	p = 0,376	p = 0,962	p = 0,003	p = 0,316	p = 0,001	p = 0,000
Активне і продуктивне життя	-0,2241	-0,5055	0,2314	-0,1304	0,3145	0,0735
	p = 0,026	p = 0,000	p = 0,021	p = 0,198	p = 0,002	p = 0,470
Пізнання	0,0700	-0,0209	-0,6579	-0,7083	-0,3504	-0,3546
	p = 0,491	p = 0,837	p = 0,000	p = 0,000	p = 0,000	p = 0,000
Освіченість	0,0524	-0,1265	-0,3965	-0,6212	-0,3561	-0,3574
	p = 0,606	p = 0,212	p = 0,000	p = 0,000	p = 0,000	p = 0,000
Твердість волі	0,2254	0,0951	-0,3965	-0,5604	-0,7183	-0,3574
	p = 0,025	p = 0,349	p = 0,000	p = 0,000	p = 0,000	p = 0,000
Вихованість	0,1048	0,0895	-0,2708	-0,3313	-0,1890	-0,4422
	p = 0,302	p = 0,378	p = 0,007	p = 0,001	p = 0,061	p = 0,000
Сформованість сміслової сфери	0,0848	-0,1352	-0,5001	-0,6802	-0,4470	-0,5104
	p = 0,404	p = 0,182	p = 0,000	p = 0,000	p = 0,000	p = 0,000

Примітка. Дослідження ціннісних орієнтацій батьків мало таку особливість: що більша значущість цінності, то менше числове значення (ранг), яке їй присвоюється (наприклад, найбільш значущій цінності зі списку присвоюється ранг 1). Тому від'ємні коефіцієнти кореляції (зі знаком “-”) у таблиці вказують на позитивні зв'язки, і навпаки, позитивні вказують на негативні зв'язки. Наприклад, ми бачимо, що вища у батьків значущість цінності “освіченість”, то більш значущою є цінність “освіченість” у дітей.

Найбільша кількість статистично достовірних зв'язків встановлена між ціннісними орієнтаціями батьків “активне і продуктивне життя”, “пізнання”, “освіченість”, “твердість волі” і майже всіма ціннісними орієнтаціями дітей (чотирьох з шести, внесених до комплексу). Виокремленні ціннісні орієнтації батьків, таким чином, можуть розглядатися як умови адекватного розвитку смислової сфери дитини і формування її ціннісних орієнтацій. У такому разі можна стверджувати, що формування ціннісних орієнтацій не залишається тільки на рівні моралізуючих бесід, а знаходить вихід на діяльність, важливість чого акцентував ще О. Запорожець [7].

Слід зазначити, що значну кількість статистично достовірних зв'язків з високим значенням коефіцієнту кореляції було отримано між ціннісною орієнтацією батьків “освіченість” і більшістю ціннісних орієнтацій дітей. Зв'язок зазначеної цінності батьків із показником сформованості смислової сфери дитини отримав найбільше значення коефіцієнта кореляції ($-0,6802$ при $p = 0,000$). Отримані дані дають можливість розглядати цінність “освіченість” як домінанту у сформованості смислової сфери батьків, яка забезпечує організацію адекватного становлення ціннісних орієнтацій їхніх дітей.

Щодо батьківських стосунків, ураховуючи, що нас цікавило ставлення батьків до дітей (ставлення до сімейної ролі в ході загального аналізу нас не цікавило), розглянемо детальніше характер зв'язку їх з діяльними ДСС старшого дошкільника (табл. 2). Зазначений показник відображає рівень психолого-педагогічної компетентності батьків, а тому ми розглядаємо його як умову розвитку смислової сфери старшого дошкільника.

Найбільш цікавим для нас видався факт наявності статистично достовірних від'ємних кореляцій між значущістю для дитини діяльній ДСС – “учіння” та таким ставленням до неї з боку батьків, яке відрізняється надмірною емоційною дистанцією ($-0,2829$ при $p = 0,005$) та надмірною концентрацією ($-0,5052$ при $p = 0,000$). Наші дослідження підтверджують тезу про необхідність “вільного виховання” (О. Кононко), такого, що сприяє становленню повноцінної особистості із власною активною позицією. Науковці (О. Кононко, Р. Немов) підкреслюють визначне місце сім'ї у становленні адаптивних здібностей дитини. Тому батьки повинні під-

ходити до проблем виховання дитини з позиції прогнозування користі для неї усіх виховних впливів і засобів, отже, готувати дитину до ситуацій вибору, у тому числі й морального, формуючи досвідченість (компетентність) у сфері стосунків і взаємин, основою якої повинні стати ціннісні орієнтації. Останні дослідження батьківських стосунків дітей старшого дошкільного віку (О. Смирнова, М. Соколова) показали, що для формування ціннісних орієнтацій, моральних якостей ефективним є пояснювальний стиль спілкування з дитиною, який, на нашу думку, формує ціннісне ставлення до себе й оточення на основі поваги до особистості дитини і можливості вільного вибору та набуття власного досвіду.

Таблиця 2

Результати дослідження зв'язку між діяльнісними ДСС дитини (методика Н. Непомнящої “Картинки предметні”) та ставленням батьків до дитини (методика PARI, адаптація Т. Нещерет)

Діяльнісна ДСС дитини/ ставлення батьків до дитини	Оптимальний емоційний контакт	Надмірна емоційна дистанція	Надмірна концентрація на дитині
Значущість пізнання	-0,0913	-0,4668	-0,5002
	p = 0,369	p = 0,000	p = 0,000
Значущість гри	-0,2062	0,1817	-0,0773
	p = 0,041	p = 0,072	p = 0,447
Значущість спілкування	0,4181	0,0239	0,5441
	p = 0,000	p = 0,814	p = 0,000
Значущість учіння	-0,0702	-0,2829	-0,5052
	p = 0,490	p = 0,005	p = 0,000

О. Леонтьєв зазначав, що "...усвідомлення виявляється у дитини перш за все у формі дії. Дитина, що освоюється у світі – це дитина, що намагається діяти" [2, 471], тому при діях у певному спектрі ситуацій у визначений спосіб у дитини виробляється моральна звичка, фізіологічною, основу якої становить динамічний стереотип. Ураховуючи стійкість стереотипів старшого дошкільника, утворена звичка спонукатиме його діяти саме так і не докладати до цього зусиль. Це вказує на важливість відповідної правильної, системної організації життєдіяльності дитини, що забезпечить поєднання моральної звички та почуття, які стануть основою ціннісної орієнтації дошкільника.

Висновки. Виокремленні умови адекватного становлення ціннісних орієнтацій у сім'ї, а саме: сформованість смислової сфери батьків, адекватний рівень протекції батьків, вільне виховання – забезпечать формування просоціальної поведінки дошкільника, розвиток "гармонійної особистості" (Л. Божович), уникнення "екзистенційної фрустрації" (В. Франкл), а також розвиток смислової сфери особистості дошкільника, який відповідає сучасним запитам суспільства і забезпечить у подальшому ефективне проживання кризових періодів.

Проведений аналіз та емпіричне дослідження дають змогу визнати сім'ю дієвим механізмом розвитку смислової сфери дитини старшого дошкільного віку.

Ураховуючи існування усталеного у кожній сім'ї комплексу соціальних очікувань і контролюючих санкцій, необхідним постає теоретичний аналіз та емпіричне дослідження зв'язку між стилем сімейного виховання і ціннісними орієнтаціями дитини, на що будуть спрямовані *подальші* розвідки експериментальних досліджень.

Література

1. Ладивір С.О. Родинні джерела духовності / С.О. Ладивір // Дошкільне виховання. – 2012. – № 5. – С. 9 – 13.
2. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики / Алексей Николаевич Леонтьев. – [3-е изд.]. – М. : Издательство МГУ, 1972. – 575 с.
3. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості / Сергій Дмитрович Максименко. – К. : ТОВ "КММ", 2006. – 240 с.

4. Пиаже Ж. Моральное суждение у ребенка / Жан Пиаже ; пер. с фр. В. Большакова. – М. : Академический Проект, 2006. – 480 с.
5. Репина Т.А. Проблема полоролевой социализации детей / Татьяна Александровна Репина. – М. : Изд-во Моск. психолого-соц. ин-та ; Воронеж : НПО “МОДЭК”, 2004. – 288 с.
6. Смирнова Е.О. Структура и динамика родительского отношения в онтогенезе ребенка / Е.О. Смирнова, М.В. Соколова // Вопросы психологии. – 2007. – № 2. – С. 57 – 68.
7. Эмоциональное развитие дошкольника: пособие для воспитателей дет. сада / А.В. Запорожец, Я.З. Неверович, А.Д. Кошелева и др. ; под ред. А.Д. Кошелевой. – М. : Просвещение, 1985. – 176 с.
8. Эриксон Э. Детство и общество / Эрик Г. Эриксон ; пер. с англ. А.А. Алексеев. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – СПб. : Ленато; АСТ; Фонд “Университетская книга”, 1996. – 592 с.

Горбачева Ольга. Аксиология детско-родительских отношений. Для анализа предлагается старший дошкольный возраст, что является отправным пунктом в становлении смысловой сферы. В статье акцентируется внимание на детерминантах становления ценностных ориентаций и проблеме семейного воспитания, которое автор рассматривает как один из факторов формирования ценностных ориентаций дошкольника, относит к микросреде становления его смысловой сферы. Экспериментально доказано особенности связи ценностных ориентаций родителей, родительских отношений и ценностных ориентаций, динамических смысловых систем ребенка.

Ключевые слова: аксиология, ценностные ориентации, динамическая смысловая система, детско-родительские отношения, семья.

Horbachova Olha. Axiology of child-parental relationships. To the analysis the author proposes a senior preschool age as such, which is a starting point in the development of a semantic sphere. The article focuses on the determinants of forming value orientations and on the problem of family education, which the author considers as one of the factors of formation of value orientations of a preschooler, relates to the microenvironment the establishment of his/her semantic

sphere. Peculiarities of the link of parents' value orientations, parental relationships and value orientations, child's dynamic semantic systems have been proved experimentally.

Key words: axiology, value orientations, dynamic semantic system, child-parental relationships, family.